

Inetta Nowosad

Uniwersytet Zielonogórski

Hanna Malik

Przedszkole Integracyjne we Frankfurcie nad Odrą

Organizacja nauki języka polskiego w szkolnictwie publicznym Niemiec. Stan aktualny, problemy i perspektywy

Wprowadzenie

Przedstawienie aktualnego stanu, problemów oraz perspektyw organizacji nauki języka polskiego w Niemczech w obszarze szkolnictwa publicznego wydaje się być uzasadnione kilkoma przynajmniej powodami. Jednym z nich, potwierdzającym zasadność takiego ukierunkowania poszukiwań jest otwarta debata nad prawami Polaków w Niemczech, wzmocniona dążeniem polskiej emigracji do uzyskania statusu mniejszości narodowej. Podejmowane są również inicjatywy i działania zarówno u naszych sąsiadów – z inicjatywy Polaków tam mieszkających, jak i na forum stosunków międzynarodowych w wyniku zabiegów polskiego rządu. Istotą tak ukierunkowanych działań jest wzmocnienie więzi z kulturą polską przejawiającą się najdobitniej w języku. Każda bowiem kultura posiada tzw. wartości rdzenne, które stanowią punkt identyfikacyjny dla jej członków. Najczęściej jest to język, który wyróżnia grupę. Zjawisko obrony języka ojczystego przez wiele mniejszości narodowych, czy etnicznych jest traktowane nie jako zjawisko ze sfery „kultury wyższej” lecz jako warunek zachowania własnej tożsamości kulturowej¹. Na tej podstawie wszelkie inicjatywy i działania trwałe zapewniające naukę języka danej kultury (w tym przypadku polskiej diaspory) mają znaczenie podstawowe.

¹ A. Bożek, *Liczebność ludności polskiej i pochodzenia polskiego w jej największych skupiskach osiedlania*, w: (red.) W. Miodunka, *Język polski w świecie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Kraków 1990, s. 56.

Podstawą teoretyczną poznania roli państwa niemieckiego w obszarze realizowanej polityki oświatowej skierowanej na organizację nauki języka polskiego w ramach niemieckiego systemu szkolnictwa publicznego, w tym poznanie określonych warunków formalno-prawnych w skomplikowanej strukturze szkolnictwa niemieckiego (zarówno na poziomie federalnym, jak i poszczególnych krajów związkowych²), może być teoria wymiany społecznej, eksponująca potencjał przekształcenia społecznego świata w obrębie wielokulturowej rzeczywistości³. „Wymiana”, zgodnie z założeniami, które przyjął Peter Blau, oznacza z jednej strony scementowanie stosunków pomiędzy równorzędnymi partnerami, z drugiej zaś strony zróżnicowanie statusu⁴. W przyjętej teorii, wymiana stanowi bardzo szerokie spectrum międzyludzkich interakcji, których wartość może mieć dla jednostki zarówno wymiar materialny, jak i duchowy. Stanowi wówczas akt dobrowolnych inicjatyw i konkretnych działań jednostek lub grup społecznych, których zasadniczym motywem jest wzajemność, a efekt zgodny z oczekiwaniami. Blau zwraca uwagę na konieczność towarzyszenia każdemu aktowi wymiany społecznej zaufania, które wzrasta wraz z liczbą aktów je potwierdzających. Poziom zaufania sprzyja interakcji społecznej i strukturalizacji grupy⁵. W tym rozumieniu społeczna wymiana wartości w społeczeństwie wielokulturowym ukierunkowana jest na rozbudowę interakcji społecznej między różnymi kulturowo grupami, która ma prowadzić nie tylko do zgodnej egzystencji, lecz także do tworzenia pewnej specyficznej rzeczywistości społecznej. Istotą jest wielość zogniskowanych w konkretnej przestrzeni społecznej grup etnicznych (kulturowych), które nauczyły się współistnieć i ze sobą współżyć. Kluczowe wydają się tu dwie kwestie: rozwój w ramach grup i pomiędzy grupami. Wówczas istotnego znaczenia nabiera stosunek większości do mniejszości, intensywność podejmowanych działań i ich społeczny odbiór.

² H. Döbert, *Deutschland*, w: (red.) H. Döbert, W. Hörner, B. Von Kopp, W. Mitter, *Die Schulsysteme Europas. Grundlagen der Schulpädagogik*, Band 46, Schneider Verlag Hohengehren 2002, s. 94-96.

³ M. S. Szczepański, A. Śliz, *Społeczny świat konfliktów*, w: (red.) M. S. Szczepański, A. Śliz, *Współczesne teorie społeczne. W kręgu ujęć paradygmatycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2014, s. 107-141; J. Nikitorowicz., *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, GWP, Gdańsk 2005.

⁴ P. Blau, *Wymiana społeczna*, w: (red.) A. Jasińska-Kania, L. M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, Tłum. D. Niklas, *Współczesne teorie socjologiczne*, T. 1. Scholar, Warszawa 2006, s. 82.

⁵ Tamże, s. 84.

Dynamika migracji Polaków do Niemiec

Polacy stanowią drugą, co do liczebności grupę migrantów w Niemczech (2 006 410)⁶. Przewyższają ją jedynie obywatele Turcji (2 714 240)⁷. Najwięcej Polaków mieszka w Nadrenii Północnej – Westfalii, Bawarii i jest to prawie 900 tys.⁸ osób. Polscy migranci w Niemczech są zróżnicowani pod względem poczucia tożsamości etniczno-kulturowej, co ma związek z falowymi migracjami z Polski do Niemiec, które miały miejsce w ciągu ostatnich 200 lat. W efekcie przemieściło się około 8 mln osób⁹ kierowanych różnymi powodami, jak: epidemia dżumy, prześladowania o różnym podłożu ale także uwarunkowania wewnątrz samych Niemiec¹⁰ dyktowane atrakcyjnymi ofertami pracy niemieckich rolników¹¹ lub zapotrzebowaniem na siłę roboczą, jak choćby w górnictwie w Zagłębiu Ruhry¹², czy portach w Hamburgu – uruchamiające tzw. migracje „za chlebem”¹³.

Po II wojnie światowej do osób przebywających na terenie Niemiec dołączyła jeszcze grupa robotników przymusowych i jeńców wojennych. Przyczynami ruchów migracyjnych były przymusowe przesiedlenia, prześladowania polityczne i religijne¹⁴, tworzenie polskich rządów na uchodźstwie¹⁵.

⁶ Według Urzędu Statystycznego w Niemczech (Statistische Ämter des Bundes und der Länder), za: http://ergebnisse.zensus2011.de/#dynTable:statUnit=PERSON;absRel=ANZAHL;ags=00,02,01,13,03,05,09,14,16,08,15,12,11,10,07,06,04:agsAxis=X;yAxis=MHGLANG_HLND z dn. 07.05.2017.

⁷ Staat & Gesellschaft – Migration & Integration – Ausländische Bevölkerung – Statistisches Bundesamt (Destatis), za: <http://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/GesellschaftStaat/Bevoelkerung/MigrationIntegration/AuslaendischeBevolkerung/Tabellen/StaatsangehoerigkeitJahre.html> z dn. 7.05.2017.

⁸ Tamże.

⁹ M. Nowosielski, *Polacy w Niemczech. Stan i perspektywy badań*, „Przegląd Zachodni” 2012, nr 3, s. 3-4.

¹⁰ W. Köllmann, *Bevölkerung in der industriellen Revolution. Studien zur Bevölkerungsgeschichte Deutschlands*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1974, s. 40, 126.

¹¹ H. Haushofer, *Die deutsche Landwirtschaft im technischen Zeitalter*, Ulmer, Stuttgart 1968, s. 153.

¹² K. Murzynowska, *Polskie wychodźstwo zarobkowe w Zagłębiu Ruhry w latach 1880 – 1914*, Ossolineum, Wrocław 1972, s. 17.

¹³ U. Herbert, *Geschichte der Ausländerbeschäftigung in Deutschland 1880 bis 1980. Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter*, Dietz Taschenbuch, Berlin-Bonn 1986, s. 62

¹⁴ W. Wrzesiński, *Polskie migracje w XIX i XX wieku*, w: (red.) A. Furdala, W. Wysockański, *Migracje: dzieje, typologia, definicje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006, s. 168.

¹⁵ K. Hoffmann, *Ausländische Zwangsarbeiterinnen in Oldenburg*, Dissertation an der Carl von Ossietzky Universität, Oldenburg 1999, s. 412-413.

Ta szeroka rozpiętość uwarunkowań migracyjnych została wzmocniona po zakończeniu wojny i zmianie sąsiedzkich granic ale także wprowadzeniem w Polsce ustroju komunistycznego oraz ucieczką przed nim. Proces migracji wspierały akcje „łączenia rodzin”¹⁶ tych, którzy mogli wykazać niemieckie pochodzenie. Ważnym argumentem opuszczania przez Polaków rodzimych terenów była również możliwość podniesienia standardu życia i uzyskanie wyższego wynagrodzenia „na zachodzie”.

Nowe oblicze uwarunkowań migracyjnych zaistniało po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Zniesienie ograniczeń związanych z zatrudnieniem stanowiło dla wielu osób poszerzenie oferty pracy i wzmocniło mobilność Polaków, bowiem istotnym tego aspektem była bliskość sąsiedztwa z państwem niemieckim¹⁷. Nowe przepisy wniesione Procesem Bolońskim, a także programy edukacyjne jak Erasmus, wzmocniły mobilność uczniów i studentów. Zniesienie ograniczeń związanych z zatrudnieniem stanowiło o pozyskaniu ofert pracy i wzmocniło mobilność Polaków, w tym wyjazdy do Niemiec.

Wyjazdy „na zawsze” lub planowane jako tymczasowe sprawiały, że ludność polska osiedlała się na nowych terenach. Częstym zjawiskiem, było „poszerzanie” kręgu bliskich lub znajomych i pomoc w ułatwieniu im przyjazdu. Przybywający Polacy wraz z rodzinami tworzyli osady, wioski lub miejskie dzielnice z polskim językiem i kulturą. Polska emigracja dbała o polską tożsamość oraz o to, aby potomkowie nie tracili więzi z rodzimą kulturą przejawiającą się nie tylko w zwyczajach ale także, a może przede wszystkim w języku. W różnych okresach niemieckiej historii występowało odmienne tego nasilenie widoczne w powoływaniu polskich szkół, stowarzyszeń, gazet, a nawet banków z polskim kapitałem¹⁸.

Zjawisko migracji Polaków do Niemiec występuje również współcześnie. Jest naturalnym procesem ruchów migracyjnych, które istnieją na całym świecie. Ludność przemieszczała się od zawsze i można przypuszczać, że tak pozostanie. Co istotne, główną przyczyną osób przybywających z Polski do Niemiec jest praca oraz polepszenie standardu życia. W efekcie w Niemczech żyją, oprócz obywateli polskich zamieszkujących tereny niemieckie przez pewien czas lub na stałe - także obywatele niemieccy, którzy są polskiego

¹⁶ E. Kępińska, *Migracje sezonowe z Polski do Niemiec*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 131.

¹⁷ M. Okólski, *Przepływ siły roboczej w świetle niemiecko – polskiej umowy dwustronnej o pracownikach sezonowych*, w: (red.) P. Kaczmarczyk, W. Łukowski, *Polscy pracownicy na rynku Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, s. 26.

¹⁸ A. Walaszek, *Migracje Europejczyków 1650 – 1914*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 155.

pochodzenia lub utożsamiają się z językiem i polską kulturą. Sytuacja ta jest wzmacniana także sąsiedztwem państw i rozwojem współpracy w różnych obszarach zwłaszcza w regionach przygranicznych.

Przyglądając się danym Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej liczba osób wywodzących się z Polski na początku lat 90-tych XX wieku wynosiła około 2 miliony osób. „W tym 1,5 miliona posiada nadal polskie obywatelstwo: 1,2 miliona legitymuje się dwoma paszportami - polskim i niemieckim, a około 300 tysięcy osób posiada tylko polskie obywatelstwo i prawo pobytu w Niemczech”¹⁹. Co ciekawe, całkowita liczba osób pochodzenia polskiego lub związanych z polską kulturą utrzymuje się od lat 90-tych XX wieku na niezmiennym poziomie i wskazuje na nierozwiązane potrzeby tej grupy ludzi w obszarze organizacji nauki języka polskiego jako jednego z podstawowych warunków utrzymania więzi z kulturą Polską.

Nauka języka polskiego odczytywana tu jako istotny aspekt codzienności osób o polskim tle migracyjnym w Niemczech zwraca uwagę na potrzebę troski o język polski i kulturę. Jednakże, umacnianie polskości poprzez utrzymanie i wspieranie rozwoju języka polskiego wśród rodzin polskich zamieszkujących tereny niemieckie nie jest rzeczą prostą ze względu na fakt, iż Polacy nie są uznani za mniejszość narodową. Ma to swoje prawne konsekwencje w szkolnictwie publicznym widoczne w przepisach oświatowych tworzących warunki do nauczania języka polskiego jako języka obcego, ale nie tylko – również w inicjatywach oddolnych, które uzupełniają „braki” przepisów wyższego rzędu.

Podstawy prawne organizacji nauki języka polskiego

W Niemczech podstawy prawne organizacji nauki języka polskiego tworzy kilka dokumentów²⁰. Zarówno Polacy, jak i Niemcy polskiego pochodzenia korzystają w Niemczech z tych samych praw jakie gwarantuje konstytucja (*Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*). Ponadto Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy (*Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über gute Nachbarschaft und*

¹⁹ P. Małoszewski, *Sytuacja Polaków w Niemczech w zakresie dostępu do nauki języka ojczystego*, w: <http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?id=pwko90>, z dn. 06.05.2017.

²⁰ I. Nowosad, A. Sander, *Stan, problemy i perspektywy szkolnictwa z polskim językiem nauczania w Niemczech* w: (red.) T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek – Boruta, *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich – stan, problemy i perspektywy*, Białystok – Cieszyń – Warszawa 2010, Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 332.

freundschaftliche Zusammenarbeit) podpisany w Bonn 17 czerwca 1991 roku, obowiązujący od 16 stycznia 1992 roku²¹ zwraca uwagę na istotność:

- swobodnego posługiwania się językiem ojczystym w życiu prywatnym i publicznym,
- zakładania własnych stowarzyszeń i organizacji oświatowych, kulturalnych i religijnych,
- prowadzenia oświatowej działalności religijnej w języku ojczystym,
- utrzymywania niezakłóconych kontaktów – między sobą i na płaszczyźnie międzynarodowej oraz działania w organizacjach międzynarodowych,
- używania swych imion i nazwisk w brzmieniu języka ojczystego²².

Korzystanie z zapisów traktatu jest sprawą wyboru indywidualnego i nie mogą z tego wynikać żadne niekorzystne dla jednostki następstwa. Niemcy gwarantują prawo do zachowania i pielęgnowania własnej tożsamości narodowej²³, kulturowej czy religijnej, z którego dostęp do nauczania języka kraju pochodzenia jest niewątpliwie najważniejszym elementem²⁴. „Umawiające się strony będą w szczególności (...) mimo konieczności uczenia się oficjalnego języka odnośnego państwa, dążyć zgodnie z właściwymi przepisami prawa krajowego do zapewnienia członkom grup wymienionych w artykule 20 ustęp 1 odpowiednich możliwości nauczania ich języka ojczystego lub w ich języku ojczystym w publicznych placówkach oświatowych, jak również tam, gdzie jest to możliwe i konieczne, posługiwania się nim wobec władz publicznych”²⁵.

²¹ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, Dz. U. Nr 14 z 17 lutego 1992, poz. 56.

²² http://www.warschau.diplo.de/Vertretung/warschau/pl/EXTRA_20INFO/Polonia_PL.html, 18.10.2017.

²³ D. Blumenwitz, *Minderheiten und Volksgruppenrecht. Aktuelle Entwicklung*, Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bonn 1992, s. 82, 83.

²⁴ Zostało to wyraźnie uwzględnione w artykułach 20 i 21 punkt 1 i 2 oraz Art. 25 punkt 1 i 3 Traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy.

²⁵ Por. Tamże, Artykuł 21, ustęp 2.

Traktat jest czymś więcej niż tylko instrumentem mającym kształtować relacje między Polską a Republiką Federalną Niemiec²⁶. Stał się „konstytucją stosunków polsko – niemieckich”, który obok wskazywania ogólnych celów (w tym edukacyjnych), sygnalizuje także metody rozwiązywania konfliktów oraz wyznacza standardy zachowań i wzajemnej komunikacji²⁷ - twierdził publicysta Artur Harnicza. Innego zdania, co do „wartości traktatu” jest prawnik i dyplomata Jan Barcz, dla którego traktat jawi się jedynie, jako „oczyszczenie przedpola” w tworzeniu relacji polsko – niemieckich²⁸. Owo „oczyszczenie” dotyczy ważnej dla obu państw kwestii nienaruszalności granicy oraz przyjęcia zobowiązań międzynarodowych dotyczących polityki bezpieczeństwa²⁹.

Bezpośrednią podstawą prawną normującą funkcjonowanie niemieckich szkół, w tym między innymi organizację nauki języków obcych (języka polskiego), stanowi Umowa Hamburgska (*Hamburger Abkommen: Abkommen zwischen den Ländern der Bundesrepublik zur Vereinheitlichung auf dem Gebiet des Schulwesens*) z 28.10.1964 roku, w której uregulowane zostały sprawy organizacji roku szkolnego, obowiązku szkolnego, egzaminów, ocen oraz organizacji poszczególnych typów szkół. Dalsze uściślenia w tym zakresie nastąpiły 14.10.1971 roku. W dokumencie zawarte zostały obowiązujące w szkolnictwie niemieckim formy nauczania języków obcych – zarówno dla języków obcych nauczanych jako obowiązkowe lub nieobowiązkowe do wyboru dla każdego typu szkół. Ujęcie takie wynika z przyjętego założenia o stworzeniu uczniom bogatej oferty nauczania języków obcych oraz ujednoliconej formuły prawnej obowiązującej we wszystkich krajach związkowych Niemiec – jako wyraz zapewnienia jedności w oświacie. W efekcie istnieje możliwość określenia propozycji nauki języków obcych w zakresie

²⁶ T. Jaskułkowski, K. Gil, *Traktat polsko – niemiecki z 1991 r.*, za: <http://www.polska-niemcy-interakcje.pl> z dn. 2.12.2016.

²⁷ W. Boradziej, *Polska wobec zjednoczenia Niemiec 1989 – 1991. Dokumenty dyplomatyczne*, Scholar, Warszawa 2006, s. 427.

²⁸ J. Barcz, *Der polnisch-deutsche Vertrag vom 17. Juni 1991 und der Schutz der Minderheiten*, w: (red.) H. van der Meulen, *Annerkannt als Minderheit. Vergangenheit und Zukunft der Deutschen in Polen*, Baden-Baden 1994, s. 87.

²⁹ J. Barcz, *Podstawy prawne stosunków Polski ze zjednoczonymi Niemcami* w: (red.) W. Góralski, *Polska-Niemcy 1945 – 2007. Od konfrontacji do współpracy i partnerstwa w Europie*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2007, s.157.

obowiązkowym i zastosowanie odpowiednich procedur w ustaleniu kolejności nauczanych w szkołach języków obcych³⁰.

W krajach związkowych, w których występują skupiska ludności związanej z Polską istnieje możliwość zorganizowania oferty edukacyjnej języka polskiego od przedszkola do szkoły średniej. Według Umowy Hamburskiej język polski może być pierwszym językiem obcym (od 5 roku nauczania) w gimnazjum. W kontekście ustaleń pomiędzy landami i przy uwzględnieniu drożności między poszczególnymi typami szkół pojawia się następująca propozycja (nie uwzględniając szczegółowych regulacji dotyczących nauki uczniów z językiem polskim jako językiem narodowym) na niższym poziomie średnim (*Sekundarbereich I*) język polski pojawia się jako trzeci język obcy (przedmiot obowiązkowy, do wyboru lub realizowany w grupie roboczej od 8/9 lub 10 klasy) albo rzadziej jako drugi język obcy (od 6 lub 7 klasy), zaś na wyższym poziomie średnim (*Sekundarbereich II*) jako kontynuacja albo nowo wprowadzany język obcy od poziomu początkowego do zaawansowanego jako przedmiot obowiązkowy kursu lub grupy roboczej. Warto zaznaczyć, że język polski w wielu landach uwzględniany jest jako przedmiot maturalny.

Rozwój i pogłębianie stosunków łączących Niemcy i Polskę w duchu dobrego sąsiedztwa i przyjaznej współpracy miała wzmocnić Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o współpracy kulturalnej, podpisana w Bonn 14 lipca 1997 r.³¹ Świadomość rangi i znaczenia rozbudowy stosunków kulturalnych we wszystkich dziedzinach z oświatą i nauką włącznie, oddaje artykuł 4, w którym ustanowiono, że:

- umawiające się Strony będą dążyć do umożliwiania wszystkim zainteresowanym szerokiego dostępu do kultury, języka, literatury i historii drugiego kraju. W tym celu będą one popierać państwowe i niepaństwowe inicjatywy i instytucje,
- umawiające się Strony będą dokładać wszelkich starań zmierzających do umożliwiania, rozszerzania i ułatwiania przedsięwzięć mających na celu wspieranie we własnym kraju nauki i popularyzację języka drugiego kraju w szkołach wyższych, szkołach i innych placówkach oświatowych, a także w ramach pozaszkolnych form nauczania języka,

³⁰ I. Nowosad, A. Sander, *Stan, problemy i perspektywy szkolnictwa z polskim językiem nauczania...*, tamże.

³¹ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o współpracy kulturalnej, Dz. U. RP, 1999, nr 39, poz. 379.

- umawiające się Strony będą zachęcać do tworzenia klas i szkół dwujęzycznych, szczególnie w regionach przygranicznych,
- umawiające się Strony będą dokładać starań na rzecz rozszerzania możliwości studiów polonistycznych i germanistycznych w szkołach wyższych obu krajów.

W ten sposób strona Niemiecka zobowiązała się do ułatwiania realizacji ważnych przedsięwzięć wspierających stronę Polską w tym przedsięwzięć oświatowych, jak: delegowanie nauczycieli, lektorów, udział nauczycieli i studentów w kursach szkoleniowych i doskonalących, udostępnianie podręczników i materiałów dydaktycznych oraz współpraca przy opracowywaniu podręczników, wykorzystanie możliwości, jakie stwarzają radio i telewizja dla poznania i popularyzacji języka.

Formalno-prawne uwarunkowania organizacji nauczania język polskiego w szkolnictwie publicznym Niemiec

System edukacyjny w Niemczech jest zróżnicowany, co wynika przede wszystkim z podziału władzy i federalnej struktury tego kraju. Każdy z krajów związkowych ma za zadanie nie tylko organizować strukturę szkolnictwa, ale także ustalać i regulować cele nauczania i treści programowe³². Od strony formalnej nauczanie jakiegokolwiek przedmiotu w systemie szkolnictwa publicznego wymaga uwzględnienia czterech zobowiązań.

1. „Obecność danego przedmiotu na liście oficjalnie zatwierdzonych do nauczania przedmiotów. 2. Istnienie oficjalnie zatwierdzonego programu nauczania. 3. Istnienie podręczników napisanych zgodnie z zatwierdzonym programem i zakwalifikowanych do użytku szkolnego. 4. Istnienie osób z uprawnieniami nauczycielskimi do nauczania danego przedmiotu. Niespełnienie warunków 1 i 2 powoduje, że przedmiot (w tym wypadku język polski, jako obcy) nie może być nauczany, jako przedmiot obowiązkowy”³³, nie może stanowić oferty szkoły kierowanej do uczniów. Brak nauczania języka polskiego jako obcego władze landów tłumaczą brakiem zainteresowania ze strony uczniów i rodziców. W istocie nie można stwierdzić „stopnia

³² Szerzej zob. R. Nowakowska-Siuta, *Szkolnictwo w Polsce i Niemczech 1945 – 2001 – Wybrane aspekty porównawcze*, Wydawnictwo Akademickie, Warszawa 2002; I. Nowosa, *Autonomia szkoły publicznej w Niemczech. Poszukiwania, konteksty, uwarunkowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2008; I. Nowosad, A. Sander, *Tendencje w powojennej polityce oświatowej Niemiec*, w: (red.) I. Nowosad, A. Sander, *Szkoła w Niemczech: rozwój, autonomia, środowisko*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.

³³ Por. K. Wóycicki, *Nauczanie języka polskiego w Niemczech*, „Deбата” 2010 nr 1, s. 5 – 6.

zainteresowania” językiem polskim, ponieważ nie jest on w jakikolwiek sposób proponowany. Niespełnienie punktu 3 powoduje trudności, które są jednak do ominięcia poprzez proponowanie innych podręczników czy materiałów pracy, a realizacja punktu 4 jest najczęściej związana z zatrudnieniem nauczycieli z Polski przy jednoczesnym braku własnej kadry (niemiecki nauczyciel języka polskiego).

W krajach związkowych mających ku temu warunki – sąsiadujących z Polską oraz tam, gdzie znajdują się skupiska ludności związane z Polską, język polski stanowi ofertę edukacyjną od przedszkola do szkoły średniej (art. 7.1). W polityce oświatowej można odnotować wzrost rangi programów wspierających wymianę i pobyty studyjne studentów w kraju partnerskim w celu pogłębienia znajomości języka (art. 7.3) oraz finansowanie lektorów na uczelniach (art. 7.4)³⁴. W 2011 roku państwo polskie finansowało udział 104 lektorów w Niemczech³⁵. Jednakże nie jest to trwała tendencja, gdyż na rok szkolny 2013/2014 (stan z lipca 2013) państwo polskie wysłało do Niemiec (Berlin) tylko jedną nauczycielkę języka polskiego.

Zróznicowane formy organizacyjne nauki języka polskiego w systemie szkolnictwa publicznego Niemiec są pochodną wielu czynników, jednak dwa z nich są tu kluczowe. Pierwszym są wskazane już podstawy formalno-prawne realizacji przedmiotów oraz różnorodność typów szkół i ścieżek kształcenia wynikająca z federalnej struktury państwa. Razem kształtują ofertę nauki języka polskiego w niemieckich szkołach. Z tego powodu lekcje języka polskiego są prowadzone w różnorodny sposób w poszczególnych landach, odpowiadając regionalnej specyfice danego kraju związkowego. W dużym stopniu organizacja nauki języka polskiego uwarunkowana jest zależnością pomiędzy „popytem a podażą”³⁶. Zdecydowanie więcej ofert występuje w krajach związkowych gdzie istnieją większe skupiska polskiej emigracji lub przesiedleńców z Polski związanych z polską kulturą oraz na terenach graniczących z Polską i realizujących projekty przygraniczne – nauki języka sąsiada. Analiza sytuacji nauki języka polskiego, zarówno ta dokonana przez Inettę Nowosad i Aleksandrę Sander na podstawie danych uzyskanych do roku 2007, jak i współcześnie przez autorskie opracowania

³⁴ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej...

³⁵ A. Dąbrowska, W. Miodunka, A. Pawłowski, *Wyzwania polskiej polityki językowej za granicą: kontekst, cele, środki i grupy odbiorcze*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Departament Dyplomacji Publicznej i Kulturalnej, Warszawa 2012, s. 53.

³⁶ I. Nowosad, A. Sander, *Stan, problemy i perspektywy szkolnictwa z polskim językiem nauczania w...*, s. 331- 363.

ukazuje, że aktualnie przyjmowane rozwiązania są podobne organizacyjnie, jednakże występuje odmienna dynamika ich wdrożeń.

Tabela 1. Liczba uczniów uczących się języka polskiego w szkolnictwie publicznym Niemiec w wybranych latach

Kraj związkowy	Liczba uczniów uczących się języka polskiego				
	2003/2004	2006/2007	2009/2010	2012/2013	2015/2016
BW	59	50	159	157	175
BY		12	11	32	35
BE	341	470	515		591
BB	1529	2154	2105		1745
HB	277	280			105
HH	118	160			
HE	39	31			130
MV	199	555	552		816
NI			163	126	342
NW	2147	1723	2150	1445	4548
RP		61		288	424
SL	Brak danych				
SN	497	1379	1735		2222
ST	Brak danych				
SH	Brak danych				
TH	Brak danych				

BW - Badenia-Wirtembergia, BY - Bawaria, BE - Berlin, BB - Brandenburgia, HB - Brema, HH - Hamburg, HE - Hesja, MV – Meklemburgia Pomorze Przednie, NI - Dolna Saksonia, NW - Nadrenia Północna-Westfalia, RP - Nadrenia-Palatynat, SL - Zagłębie Saary, SN - Saksonia, ST - Saksonia-Anhalt, SH - Szlezwik-Holsztyn, TH - Turyngia

Źródło: Opracowanie na podstawie: Beschluss der Kultusministerkonferenz *Zur Situation des Polnischunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland* vom 22.08.1991 i. d. F. vom 02.05.2017.

Organizacja nauki języka polskiego w instytucjach przedszkolnych i szkoły podstawowej istnieje w Berlinie. Dzieci mają tam możliwość uczestniczenia w dwujęzycznych grupach w trakcie prowadzenia lekcji. Oprócz przedszkoli lub grup dwujęzycznych, w 4 landach: Brandenburgia, Hesja, Nadrenia północna-Westfalia, Saksonia, istnieje dodatkowa możliwość, udziału uczniów szkoły podstawowej w intensywnej nauce języka polskiego. Język polski jako język ojczysty jest dopuszczany w Nadrenii-Westfalii we wszystkich klasach I poziomu szkoły średniej oraz klasach przygotowawczych.

Jest również dopuszczany w Saksonii, Brandenburgii i Turynгии. W Bremie lekcje w języku polskim jako języku ojczystym mogą odbywać się od 3 do 5 roku nauczania i we wszystkich typach szkół. Uczniowie od 6 roku nauki mogą wybrać język polski jako pierwszy, drugi lub trzeci język obcy. W saksońskich gimnazjach można podjąć naukę języka polskiego od 5 lub od 6 roku nauki jako drugi język obcy oraz od 8 roku nauki jako trzeci język obcy. W Nadrenii-Palatynacie wprowadza się sukcesywnie język polski jako język ojczysty na poziomie podstawowym i pierwszym szczeblu szkolnictwa średniego (*Sekundarstufe I*). Warte podkreślenia jest to, iż w tych lekcjach mogą brać udział również niemieccy uczniowie z drugiego poziomu szkoły średniej (*Sekundarstufe II*)³⁷.

W innych krajach związkowych język polski może być realizowany jako obowiązkowy język obcy pierwszy, drugi bądź trzeci. Co istotne, może być proponowany przy uwzględnieniu posiadania odpowiednich kadr nauczycielskich oraz gdy istnieje grupa zainteresowanych poziomem podstawowym bądź rozszerzonym. W dziewięciu krajach związkowych (Bawaria, Berlin, Brandenburgia, Brema, Hamburg, Meklemburgia-Pomorze Przednie, Dolna Saksonia, Nadrenia Północna-Westfalia i Saksonia) język polski może być przedmiotem na egzaminie maturalnym³⁸.

Podsumowanie

Ważnym zjawiskiem w polityce oświatowej Niemiec jest wzmocnienie działań ukierunkowanych na rozwój i promocję organizacji nauki języka polskiego w niemieckich szkołach. Inicjatywy, zarówno te podejmowane, jak i planowane dokonywane są w ramach istniejącego prawa. Oznacza to, że przyjmowane są rozwiązania umożliwiające rozwój języka polskiego jako języka obcego w ramach kształcenia obowiązkowego lub w ramach zajęć dodatkowych. Z uzyskanych danych ukazujących zmiany liczebności uczniów korzystających z różnych form organizacyjnych nauki języka polskiego wynika problem tkwiący nie w braku zapotrzebowania uczniów i ich rodzin na taką naukę, a raczej w warunkach ograniczających taką możliwość, jak brak nauczycieli, czy też zbyt mała grupa uczniów, która nie spełnia ustalonych kryteriów formalnych. Z dużym zadowoleniem można zatem odczytać

³⁷ Tamże.

³⁸ KMK, *Zur Situation des Polnischunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland*, Bericht der Kultusministerkonferenz vom 22.08.1991 i.d.F. vom 05.10.2007.

wytyczne uwzględniające rozwój nauczania języka polskiego opracowane przez ministerstwo oświaty w roku 2017³⁹, zwracające szczególną uwagę na:

- upowszechnianie informacji na temat polskiej oferty językowej;
- trwały rozwój lekcji języka polskiego i obowiązkowych zajęć fakultatywnych w języku polskim jako trzecim lub drugim języku obcym;
- wzmacnianie motywacji uczniów do udziału w konkursach językowych;
- trwały rozwój wymiany uczniów i wzmocnienie partnerstwa szkół;
- wspieranie rozwoju projektów wprowadzających asystentów językowych do szkół i rozwój programów doskonalenia nauczycieli we współpracy ze stroną polską poprzez rozwinięcie procedur współpracy między szkołami partnerskimi, miastami partnerskimi lub krajami związkowymi w Niemczech a województwami w Polsce;
- wspieranie współpracy szkół, w których nauczany jest język polski z polskimi instytutami kultury, polskimi instytucjami szkolnictwa wyższego, instytucjami naukowymi w Polsce;
- tworzenie etatów dla nauczycieli języka polskiego z Polski w celu podjęcia pracy w szkole w Republice Federalnej Niemiec przez co najmniej jeden rok szkolny;
- wspieranie działań mających na celu popularyzację języka polskiego.

Bibliografia:

- Barcz J., *Der polnisch-deutschen Vertrag vom 17. Juni 1991 Und Der Schutz der Minderheiten*, w: (red.) H. van der Meulen, *Annerkannt als Minderheit. Vergangenheit und Zukunft der Deutschen in Polen*, Nomos, Baden-Baden 1994, s. 87-97.
- Barcz J., *Podstawy prawne stosunków Polski ze zjednoczonymi Niemcami* w: (red.) W. Góralski, *Polska-Niemcy 1945–2007. Od konfrontacji do współpracy i partnerstwa w Europie*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2007, s.113-158.
- Blau P., *Wymiana społeczna*, w: (red.) A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, Tłum. D. Niklas, *Współczesne teorie socjologiczne*, T. 1. Scholar, Warszawa 2006, s. 82-92.

³⁹ KMK, *Zur Situation des Polnischunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland*, Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 02.05.2017.

- Blumenwitz D., *Miderheiten und Volksgruppenrecht. Aktuelle Entwicklung*, Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bonn 1992
- Boradziej W., *Polska wobec zjednoczenia Niemiec 1989–1991. Dokumenty dyplomatyczne*, Scholar, Warszawa 2006.
- Bożek A., *Liczebność ludności polskiej i pochodzenia polskiego w jej największych skupiskach osiedlania*, w: (red.) W. Miodunka, *Język polski w świecie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Kraków 1990, s. 51–67.
- Chamot M., *Problematyka migracji ekonomicznej z Pomorza Gdańskiego w poglądach ruchu chrześcijańsko – społecznego w zaborze pruskim na przełomie XIX i XX w. (Koncepcje ks. Stanisława Sychowskiego)*, w: (red.) J. Borzyszkowski, M. Wojciechowski, *Migracje polityczne i ekonomiczne w krajach nadbałtyckich w XIX i XX w.*, ECONIS, Toruń–Gdańsk 1995, s. 61–67.
- Dąbrowska A., Miodunka W., Pawłowski A., *Wyzwania polskiej polityki językowej za granicą: kontekst, cele, środki i grupy odbiorcze*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Departament Dyplomacji Publicznej i Kulturalnej, Warszawa 2012.
- Döbert H., *Deutschland*, w: (red.) H. Döbert, W. Hörner, B. Von Kopp, W. Mitter, *Die Schulsysteme Europas. Grundlagen der Schulpädagogik*, Band 46, Schneider Verlag Hohengehren 2002, s. 92–114.
- Flick U., *Jakość w badaniach jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Golka M., *Oblicza wielokulturowości*, w: (red.) M. Kempny, A. Kapciak, S. Łodziński, *U progu wielokulturowości. Nowe oblicza społeczeństwa polskiego*, Oficyna Naukowa, Warszawa 1997, s. 51–63.
- Haushofer H., *Die deutsche Landwirtschaft im technischen Zeitalter*, Ulmer, Stuttgart 1968.
- Herbert U., *Geschichte der Ausländerbeschäftigung in Deutschland 1880 bis 1980. Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter*, Dietz Taschenbuch, Berlin-Bonn 1986.
- Hoffmann K., *Ausländische Zwangsarbeiterinnen in Oldenburg*, Dissertation an der Carl von Ossietzky Universität, Oldenburg 1999.
- Jaskułkowski T., Gil K., *Traktat polsko – niemiecki z 1991 r.*, <http://www.polska-niemcy-interakcje.pl> z dn. 2.12.2016.
- Kępińska E., *Migracje sezonowe z Polski do Niemiec*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- KMK, *Zur Situation des Polnischunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland*, Bericht der Kultusministerkonferenz vom 22.08.1991 i.d.F. vom 05.10.2007.

- KMK, *Zur Situation des Polnischunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland*, Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 02.05.2017.
- Koblenzer H., *Polskość w Niemczech – wybrane aspekty*, w: (red.) G. Czetwertyńska, A. Karczewska S., Żurek J., *Polskość ponad granicami*, KUL, Lublin 2011, 173–177.
- Köllmann W., *Bevölkerung in der industriellen Revolution. Studien zur Bevölkerungsgeschichte Deutschlands*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1974.
- Kurcz I., *Język a psychologia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1992.
- Małoszewski P., *Sytuacja Polaków w Niemczech w zakresie dostępu do nauki języka ojczystego. Czy nauczanie języka polskiego skazane jest na wymarcie?* <http://wspolnotapolska.org.pl> z dn. 06.05.2017.
- Murzynowska K., *Polskie wychodźstwo zarobkowe w Zagłębiu Ruhry w latach 1880 – 1914*, Ossolineum, Wrocław 1972.
- Nikitorowicz J., *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, GWP, Gdańsk 2005.
- Nowakowska-Siuta R., *Szkolnictwo w Polsce i Niemczech 1945 – 2001 – Wybrane aspekty porównawcze*, Wydawnictwo Akademickie, Warszawa 2002.
- Nowosad I., *Autonomia szkoły publicznej w Niemczech. Poszukiwania, konteksty, uwarunkowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2008.
- Nowosad I., Sander A., *Tendencje w powojennej polityce oświatowej Niemiec*, w: (red.) I. Nowosad, A. Sander, *Szkoła w Niemczech: rozwój, autonomia, środowisko*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Nowosad I., Sander A., *Stan, problemy i perspektywy szkolnictwa z polskim językiem nauczania w Niemczech*, w: (red.) T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta, *Szkolnictwo z polskim językiem nauczania w państwach europejskich – stan, problemy i perspektywy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Białystok–Cieszyn–Warszawa 2010, s. 331–363.
- Nowosielski M., *Polacy w Niemczech. Stan i perspektywy badań*, „Przegląd Zachodni” 2012, nr 3 (344), 3–27.
- Okólska M., *Przepływ siły roboczej w świetle niemiecko-polskiej umowy dwustronnej o pracownikach sezonowych*, w: (red.) P. Kaczmarczyk, W. Łukowski, *Polscy pracownicy na rynku Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, s. 23–37.
- Rak K., *Sytuacja polskiej mniejszości narodowej w Niemczech*, Stowarzyszenie Wspólnota Polska, Warszawa 2010.

Sakson A., *Polonia w Niemczech w opinii prasy polskiej i niemieckiej*, „Przegląd Zachodni” 2012 nr 3 (344), 157–184.

Walaszek A., *Migracje Europejczyków 1650 – 1914*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.

Wóycicki K., *Nauczanie języka polskiego w Niemczech*, „Debata” 2010 nr 1, 14–19.

Wrzesiński W., *Polskie migracje w XIX i XX wieku*, w: (red.) A. Furdala, W. Wysoczański, *Migracje: dzieje, typologia, definicje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006, s. 159–171.

The organization of teaching Polish in public German educational system. The current conditions, problems and outlook

The goal of the article is to present the contemporary condition, problems and views of organisation of teaching Polish in public, German, education system. The research include the specific situation of Polish people living in Germany, and the lack of the status of a national minority. According to the applicable education law in Germany, the fact (the lack of a status of a national minority) results that Polish can be taught only as a foreign language in German schools. The goal of the elaboration is to present the contemporary condition, problems and views of organisation of teaching Polish in public schools in Germany. The research is conducted due to the open debate about the status of Polish people in Germany and their endeavour to posses the the status of a national minority. The actions and initiatives are taken as well by Polish people living in Germany, as by the Polish Government.

Keywords: the organisation of teaching Polish in Germany, migration of Polish people to Germany, German educational policy supporting the organisation of teaching Polish in Germany.

Organizacja nauki języka polskiego w szkolnictwie publicznym Niemiec. Stan aktualny, problemy i perspektywy

Celem artykułu jest przedstawienie aktualnego stanu, problemów oraz perspektyw organizacji nauki języka polskiego w szkolnictwie publicznym Niemiec. Takie ukierunkowanie poszukiwań uwzględnia specyficzną sytuację Polaków w Niemczech i brak statusu mniejszości narodowej. Fakt ten ma daleko idące konsekwencje edukacyjne w tworzeniu możliwości rozwoju

nowych form organizacyjnych nauki języka polskiego w Niemczech jedynie w ramach aktualnie obowiązującego prawa i dotyczy wzmocnienia oferty organizacyjnej nauki języka polskiego jedynie jako języka obcego. Rezultaty opracowania ukierunkowane na przedstawienie współczesnych uwarunkowań, problemów i rozwiązań organizacyjnych nauczania języka polskiego w szkołach publicznych w Niemczech wpisują się w otwartą debatę na temat statusu Polaków w Niemczech, związaną z ich staraniami o posiadanie statusu mniejszości narodowej. Działania i inicjatywy podejmowane są również przez Polaków mieszkających w Niemczech, tak jak przez polski rząd.

Słowa kluczowe: organizacja nauki języka polskiego w Niemczech, migracje Polaków do Niemiec, polityka oświatowa Niemiec wspierająca organizację nauki języka polskiego.